

П.Ю. КАКУТИЧ
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ПОЄДНАННЯ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ

Час визначає актуальність та нагальність досліджень. На початку ХХІ століття увага концентрувалася на можливостях реалізації постулатів сталого розвитку, а починаючи з кінця 2008 року, найбільш актуальною темою стала світова криза, що торкнулась майже всіх галузей економіки, інституційного середовища, соціальної сфери. Світові експерти вважають, що сучасну кризу слід вважати перш за все управлінською, тобто конфліктом між застарілими формами та методами управління і вимогами сьогодення. Останнє, зокрема, привело до пошуку нових форм співпраці та перегляду кожною державою свого місця на загальносвітовому рівні. Прикладом можуть стати активна позиція Російської Федерації щодо Грузії, України, Польщі, США тощо та спроба США вести нову зовнішню політику. Україна також не є виключенням. Для нашої держави наразі актуальними є не тільки пошук свого місця в зовнішньому середовищі та запровадження партнерських відносин із світовими лідерами, але й президентські перегони, які також є намаганням розв'язати кризу управління на рівні країни. Особливої актуальності наразі набувають питання визнання країни та утвердження національної самоідентичності в нестабільному, кризовому середовищі, що на перший план виводить гарантування національної безпеки держави та всіх її складових.

На часі постають завдання: подолання кризи через пошук нових підходів до господарювання та функціонування економіки; гарантування національної безпеки як підґрунтя для подолання кризи; гармонізація суспільних потреб та наявних ресурсів через реалізацію постулатів сталого розвитку. Метою пропонованого дослідження є спроба поєднати ці питання для заощадження ресурсів (у тому числі часових) при розв'язанні сучасних проблем.

Дослідженням зі сталого розвитку присвячено праці багатьох учених. Зокрема, в Україні, ця проблематика на загальносвітовому рівні представлена працями О. Білоруса, Ю. Туниці, А. Чухна; на національному – В. Волошина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, М. Хвесика; на регіональному – З. Герасимчук, В. Кравціва, С. Харічкова; на прикладному – І. Вахович, Т. Галушкіної, О. Теліженка та інших. Дослідженням різних сфер (економічної, воєнної, інноваційної, екологічної тощо) національної безпеки присвячено дослідження О. Васюти, В. Гейця, Я. Жаліла, Ю. Рубана, А. Сухорукова, Є. Хлобистова та ін. Утім, питанням забезпечення сталого розвитку через систему національної безпеки приділено недостатньо уваги.

Зауважимо, що для України криза проявляється:
в економіці:

- падінні ВВП на 18–19% [1];
 - зростанні рівня тінізації економіки до 36% у I кварталі 2009 р. [2, с. 2];
 - скороченні металопрокату на 65% [3];
 - зменшенні будівництва майже на 50% (за даними Міністерства регіонального розвитку та будівництва України);
- у соціальній сфері:
- зростанні цін. За півріччя споживчий кошик подорожчав майже на 3%;
 - підвищенні рівня безробіття з 1,8% у липні до 2,2% у серпні (за даними Держкомстату України);
 - зниженні заробітної плати на 10% (за даними Держкомстату України).

У сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища, якщо спиратись на офіційну статистику, нічого не відбувається. Екологічні наслідки кризи взагалі не обговорюються, а питання, пов'язанні з раціональним використанням природних ресурсів, вилученням та перерозподілом ренти, відступили на задній план.

Узагальнюючи, можна сказати, що, по-перше, економічна ситуація погіршується й попри деяке покращення у вересні, експерти вважають, що стабілізації або відновлення ще не варто очікувати. Країна перебуває на стадії рецесії. По-друге, основні причини кризи, а саме: недоліки банківської системи, експортна орієнтація економіки, низький рівень реінвестування тощо – призвели до зниження рівня національної безпеки. По-третє, екологічні проблеми залишились поза увагою, поступившись економічним (найбільш очевидним) та соціальним (найбільш відчутним) проблемам, а також через формальне покращення стану довкілля – спадок виробництва призвів до скорочення викидів/скидів забруднюючих речовин.

Отже, можна стверджувати, що порушення балансу в системі "природа – суспільство – економіка" не може однозначно розцінюватись як причина сьогоденної ситуації, однак його забезпечення може стати основою для подальшого розвитку через збалансування споживання та виробництва, вилучення та перерозподіл коштів за використання природних ресурсів, зниження збитків від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру тощо. Дослідження зі сталого розвитку не втратили своєї актуальності: проблеми залишились не вирішеними, численні пропонувані механізми не працюють, а на державному рівні Україна не має стратегії екологічної політики або стратегії політики сталого розвитку. Багато науковців та практиків стверджує, що час змін, яким безперечно є період пошуку шляхів виходу з кризи, а потім етап відновлення або зростання слід використовувати для реалізації тих проектів, які не мали належної підтримки до того. Орієнтація на принципи сталого розвитку може стати дороговказом у побудові нової післякризової держави, проте, як свідчить досвід попередніх років, запровадження сталого розвитку як самостійного напрямку не ефективно, тому дослідження його запровадження через гарантування національної безпеки як фактора пом'якшення кризових явищ є актуальними.

Дослідимо зв'язок між безпекою та сталим розвитком.

З формального погляду, *національна безпека* – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [4]. Вона включає в себе три основні складові:

соціальну безпеку – стан суспільства, у тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних і т.п., що визначають якість життя людини і суспільства в цілому, та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей [5];

екологічну безпеку, тобто узагальнено – стан навколишнього середовища в межах світового господарства, країні загалом та окремих її регіонах і на підприємствах, що не загрожує здоров'ю населення у процесі праці та життєдіяльності [6, с. 374]. Або екологічна безпека включає в себе процеси та явища захисту населення й територій від негативних впливів техногенного і природного походження, а також систему раціонального використання та охорони природних ресурсів у процесі їх залучення до господарювання [7, с. 44].

економічну безпеку, під якою розуміють, з одного боку, знадність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб населення та держави, а з іншого – здатність протистояти дестабілізуючим чинникам, що створюють загрозу розвитку держави. Гарантування конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання також є складовою економічної безпеки [8, с. 48].

Економічну безпеку іноді розділяють на валютно-фінансову (незалежність держави від інших держав та міжнародних фінансово-кредитних організацій щодо забезпечення народного господарства необхідними валютно-фінансовими ресурсами і недопущенням надмірного розширення тіньового сектору економіки, впливу національного капіталу тощо) та науково-інформаційну (наявність економічного суверенітету держави у сфері науки та інформаційного простору) [6, с. 414].

Отже, національна безпека держави складається з соціальної, економічної та екологічної безпеки. Іншими словами, безпека є триєдиною функцією, кожна складова якої є одночасно і суб'єктом, і об'єктом процесу її забезпечення. Інститути держави, підприємства, громадяни (об'єднання громадян) шляхом складної взаємодії формують систему відносин, соціально-економічну й суспільно-політичну модель свого співіснування.

Крім того, слід зазначити, що безпеку держави, зокрема соціальну [9], дедалі частіше розглядають як одну з основних складових компонентів національних ресурсів, багатства нації і держави та подальшого стабільного розвитку суспільства.

Повертаючись до концепції сталого розвитку та її актуальності, зазначимо: *сталий розвиток* – це, по-перше, розвиток людства, при якому

задоволення його сьогоденних потреб не зменшує такої можливості для прийдешніх поколінь; по-друге, керований розвиток суспільства, при якому не знищується природна його складова та забезпечується безперервний прогрес цивілізації [10]. Сталий розвиток складається з трьох частин (або складових):

екологічної, що може трактуватись як усунення вразливості внаслідок несприятливих змін у навколишньому середовищі, що залежить від стану довкілля, техногенної та природної безпеки, відмінностей у підходах до подолання криз окремими людьми й соціальними групами в будь-якому місці Землі, країни або регіону [11];

економічної – процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами за визначених умов протягом тривалого періоду часу, результатом якого є гармонізація факторів виробництва та покращення якості життя нинішнього та прийдешніх поколінь за умов збереження та поетапного відновлення цілісності навколишнього середовища [12, с. 18];

соціальної – необхідність покращення в першу чергу рівня життя, соціальної захищеності, що дає змогу в подальшому реалізовувати завдання економічного зростання та екологічної безпеки [13, с. 26].

Порівняння понятійного змісту складових національної безпеки та сталого розвитку дають підстави зробити висновки щодо взаємозв'язку, подібності та різниці між поняттями (табл.).

Таблиця

Порівняння понять національна безпека держави (БД) та сталий розвиток (СР)

Ознака	Спільне	Різне
Цільові орієнтири	Порівнянність головних цільових орієнтирів захисту інтересів людини	СР орієнтується також на інтереси прийдешніх поколінь, БД – на сучасність
Основні складові	Триєдина природа, що найбільш повно охоплює всі складові та аспекти життєдіяльності	СР – основна увага приділяється екологічній складовій, БД – превалювання економічної складової
<i>Економічна</i>	<i>Забезпечення функціонування економіки на визначеному рівні</i>	<i>Різні кінцеві цілі – забезпечення конкурентоспроможності національної економіки (БД) та покращення якості життя нинішнього і прийдешніх поколінь (СР)</i>
<i>Екологічна</i>	<i>Захист від негативних впливів техногенного і природного походження</i>	<i>СР – орієнтація на раціональне природокористування, БД – на забезпечення техногенної та природної безпеки</i>
<i>Соціальна</i>	<i>Забезпечення соціальної захищеності</i>	<i>СР – орієнтація на потреби майбутніх поколінь, БД – сьогодення</i>
Обмеження	Ресурсні, часові, нормативно-правові, ментальні	СР – відсутність громадянської підтримки як основного пріоритету, що унеможлиблює реалізацію, БД – політична нестабільність, яка обмежує забезпечення
Досягнення кінцевої мети	Потребує забезпечення балансу між складовими та виконання умов кожної з них	Глобальним орієнтиром СР є добробут та злагода у глобальному масштабі на невизначену перспективу, БД – досягнення визначеного рівня безпеки та незалежності на сучасному етапі

Отже, сталий розвиток та національна безпека мають багато спільного. Гарантування національної безпеки є і завжди буде одним з пріоритетів державної політики, запорука існування держави як самостійного та незалежного члена світового співтовариства. Політика сталого розвитку є для багатьох країн скоріше іміджевим атрибутом, ніж реальним дороговказом.

Вважаємо, що наразі Україна має можливість запровадити принципи сталого розвитку в практичну діяльність через систему гарантування національної безпеки. Загалом при гарантуванні безпеки держави не ставиться питання щодо балансування безпек по окремих сферах – економічній, соціальній, екологічній тощо, хоча їх збалансування дає змогу відразу вирішити питання і безпеки, і сталого розвитку.

Зараз основними пріоритетами у сфері національної безпеки є [14, с. 444–445]:

відновлення єдиного центру ухвалення політичних рішень з питань національної безпеки та оборони, який унаслідок конституційної реформи 2004 року був розділений між Президентом та Кабінетом Міністрів України. До повноважень цього центру має належати створення нової системи координації дій інститутів держави, які відповідають за втілення безпекової політики;

забезпечення виконання державних програм з модернізації та розвитку Збройних сил України, Служби безпеки України, розвідувальних органів, органів кримінальної юстиції. В умовах кризи необхідно в стислі терміни ухвалити і розпочати втілення антикризової програми зі збереження та оптимізації існуючого оборонно-промислового комплексу, ракетно-космічної та авіаційної промисловості, які зберігають для України можливість у майбутньому бути серед ключових контриб'юторів регіональної безпеки;

розвиток енергетичного партнерства з Європейським Союзом у рамках політики національної безпеки, упровадження заходів щодо зниження енергетичної залежності від Росії та підвищення енергоефективності національної економіки;

діалог з урядами США, Росії, інших ядерних держав щодо надання Україні чітких гарантій безпеки, пов'язаних із системою договорів про ядерне роззброєння та підтримання балансу звичайних озброєнь на європейському континенті.

На нашу думку, їх слід доповнити такими:

виконання програм зі створення екологічної мережі, підтримки об'єктів природно-заповідного фонду та культурної спадщини;

створення державної системи впровадження інноваційних розробок, зокрема щодо модернізації та екологізації виробництва, за рахунок спеціального інноваційного фонду, який має формуватись зі спеціальних відрахувань (податків) на інноваційну діяльність;

на базі Міністерства охорони природного середовища України у співпраці з Міністерством економіки України, Міністерством промислової політики України, Міністерством статистики України тощо здійснювати систематичний перегляд та корегування розмірів плати за використання природних ресурсів, а

також викиди/скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;

активізувати діалог з прикордонними країнами з питань охорони та раціонального використання природних ресурсів, спільних наукових досліджень.

Таким чином, сучасна ситуація характеризується, зокрема, істотним скороченням фінансування природоохоронних заходів, відсутністю робіт з оновлення та модернізації основних фондів, зниженням інтересу громадськості та політикуму до проблем збереження довкілля. Все це у сукупності призвело до відтягування прийняття Стратегії сталого розвитку України, з одного боку, та необхідності підвищення рівня національної безпеки – з іншого.

Метою і сталого розвитку, і національної безпеки є захистити населення від небезпек зовнішнього світу та певною мірою гармонізувати його. Спрощено можна сказати, що головним завданням є покращення життя суспільства. Сталий розвиток ставить перед собою більш загальні довгострокові цілі, проте, як і національна безпека, спрямований на досягнення конкретних цілей у визначений період часу.

Вихід з ситуації, що склалася, – це імплементація цілей сталого розвитку в політику національної безпеки України, що дасть змогу зробити реальні кроки для розбудови незалежної держави на засадах сталого розвитку. Вважаємо, що втілення постулатів сталого розвитку в рамках політики безпеки сприятиме підвищенню ефективності політики як такої та створить підґрунтя для подолання кризи через збалансування суспільних потреб, наявних ресурсів та економічних можливостей.

Література

1. Юрчишин В. Думка експерта / В. Юрчишин // *Економічна правда* – 2009. – 17 черв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.epravda.com.ua/news/4a603e50cffa4.
2. Данилишин Б. Другої хвилі кризи не буде / Б. Данилишин // *День*. – 2009. – 07 серп. – С. 2.
3. Інформаційне агентство Інтерфакс Україна. – 2009. – 28 серп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax.com.ua/ukr>.
4. Закон України "Про основи національної безпеки України" / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників / О.О. Давидюк. – К.: Центр соціальних досліджень, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/?pr=6&id=175>.
6. *Економічна енциклопедія: у 3 т.* / [відповід. ред. С.В. Мочерний]. – К.: Видав. центр "Академія", 2000. Т. 1. – 2000. – 864 с.
7. Хлобистов Є.В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України: дис... доктора екон. наук: 08.08.01 / Хлобистов Євген Володимирович. – К., 2004. – 440 с.
8. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави у нестабільних економічних системах: [монографія] / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 1998. – Вип. 6. – 142 с. – (Серія "Економічні стратегії").
9. Порохнявий Ю.Б. Соціальна безпека / Порохнявий Ю.Б., Волощук О.О., Ільчук Л.І. – К.: Центр соціальних досліджень, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/?pr=6&id=39>.

10. Урсул А.Д. На пути к устойчивому будущему / А.Д. Урсул, А.Л. Романович // Устойчивое развитие. Наука и Практика. – 2002. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sdo.uni-dubna.ru/journal/view_pub.php?id=16.

11. Всемирный обзор окружающей среды GEO-3: GLOBAL ENVIRONMENT OUTLOOK. – Лондон: ООН, 2000. – 650 с.

12. Герасимчук З.В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / З.В. Герасимчук. – Львів, 2002. – 40 с.

13. Горшков В.Г. Физические и биологические основы устойчивости жизни / В.Г. Горшков. – М.: ВИНТИ, 1995. – 256 с.

14. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: [монографія] / [за ред. Ю.Г. Рубана]. – К.: НІСД, 2009. – 650 с.

УДК 339.9:341:316.334.2

В.В. САБАДАШ
Сумський державний університет

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ: ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ І ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ¹

Екстенсивний характер соціально-економічного розвитку, притаманний більшості транзитивних економік, нерозривно пов'язаний із виникненням і розвитком екологічних конфліктів (ЕК). Особливо відчутний негативний вплив ЕК на стан соціо-еколого-економічних систем і тенденцій їх розвитку у період економічних, науково-технічних і соціокультурних трансформацій: "дефіцит природних ресурсів загострює економічні кризи, за яким слідує демографічні і соціальні кризи; погіршення якості середовища призводить до хвороб, епідемій, погіршення генофонду, що ще більше загострює соціально-економічні проблеми" [1, с. 429].

В умовах, коли зростання і добробут більшості світових економік, зокрема тих, що розвиваються, забезпечується за рахунок експлуатації традиційних ресурсів, особливу занепокоєність викликають проблеми збереження природно-ресурсного потенціалу і раціонального природокористування.

Дослідженню теорії і методології формування ефективної системи еколого-економічних відносин, управління природокористуванням, витоків і чинників еколого-економічних суперечностей у сучасній системі природокористування присвячено праці провідних вітчизняних і закордонних науковців: О.Ф. Балацького, І.К. Бистрякова, Б.В. Буркинського, О.О. Веклич,

¹ Матеріал підготовлений і публікується в рамках міжнародних наукових проектів: № Ф28.5/006 "Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів" і № Ф29.5/001 "Розроблення методологічних та методичних основ оцінки екологічних втрат для формування еколого-економічної політики в інтересах сталого розвитку" за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.